

**“İKTİDAR VE SİYASETİN GÖLGESİNDE
BÜROKRASI VE DEMOKRASI İLİŞKİSİ:
İDEALLER, ZORUNLULUKLAR, GERİLİMLER**

***“DEMOCRACY and BUREAUCRACY in the SHADOW of POWER and
POLITICS: Ideals, Necessities, Tensions”***

Ahmet Kemal BAYRAM*

Kerim ÇINAR**

ÖZET

Modern devlet, birçok farklı işlevi bünyesinde toplayan, yurttaşlarının yaşamları üzerinde doğrudan tasarrufta bulanabilen, sosyal yaşama nüfuz edebilen; toplumu yönlendirme, düzenleme ve ona müdahale etme imkânına sahip bir iktidar örgütlenmesidir. Modern devletler, bu süreçlerin tümünü kitlesel olarak örgütlenmiş merkezi bürokrasiler aracılığıyla işletirler. Modern devletin zorunlu olarak bürokratik örgütlenmesi ile demokratik idealler arasında birtakım gerilimlerin ortaya çıktığı görülür. Bu gerilimlerin temelinde, araçsal aklın hâkimiyeti doğrultusundaki bürokrasinin, modern toplumun özellikleri açısından alternatifsiz kalması vardır. Mesleki uzmanlık bilgisi ve kurumsal ideoloji gibi iki güç kaynağı etrafında bir iktidar biçimine dönüşen bürokrasiyle, demokrasinin işleyebilmek için bu bürokrasiye mahkûm olması, birçok ikileme yol açmıştır.

Anahtar Kelimeler: Bürokrasi, Demokrasi, İktidar, Modern toplum, Weber.

ABSTRACT

Modern states, with all different functions, are able to have the right of disposition over the population, penetrate into social life and modern state is a power organization which has the opportunities of manipulating, regulating and interfering with the society. Modern states control all the process by means of centralized massive bureaucratic organizations. While organizations of the states are necessarily bureaucratic, there emerge inevitable tensions between democratic ideals and bureaucratic requirements. The main source of the tensions is the incomparability of bureaucracy along with the domination of instrumental reason. Since democracy is in the need of bureaucracy to work and bureaucracy appeared as a form of power through know-how and corporate ideology, many dilemmas emerge.

Key words: Bureaucracy, Democracy, Power, Modern society, Weber.

***

* Yrd. Doç. Dr., Afyon Kocatepe Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü.

** Yrd. Doç. Dr., Uşak Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Kamu Yönetimi Bölümü.

GİRİŞ

İnsanoğlunun sosyal bir canlı olması gerçeği, beraberinde iş bölümü, uzmanlaşma, yer aldığı müşterek faaliyetlerde farklı rol ve statüleri gündeme getirmiştir. Tüm sosyal oluşumlar ve müşterekliklerde bir emir-itaat ilişkisi yer alacağından, Aristoteles'in ifadesiyle, insan sosyal bir canlı olduğu kadar siyasal bir canlıdır da. Bu açıdan bakıldığında siyaset, sadece resmi kurumlarla sınırlanılacak kadar dar bir eylem alanı değildir. Aynı şekilde, Weber'in 'irade yürütebilme becerisi' olarak tanımladığı iktidar da tüm insan ilişkilerinde yer alan bir olgudur. Ancak 16. yüzyıldan itibaren ortaya çıkan gelişmeler, iktidar ile beraber siyasetin, en üstün kurumsallaşmış siyasal iktidar tipi olan devlet (Akal, 1998:48) merkezli düşünülmesini gündeme getirmiştir. 16. yüzyıl itibariyle toplumdan *farklılaşmış* bir grubun kullandığı *merkezileşmiş* iktidar ve belli bir toprak parçasının tümü üzerinde *bütünleşmiş* bir örgüt olarak devletten bahsetmek mümkündür. Yönetme nesnesi hem nüfus hem de toprak olan '*yönetici devlet*', nüfusu yönetmek için eğitimden sağlığa, güvenlikten dine, ekonomiye, çok çeşitli zeminlerde birçok farklı işlevi bünyesinde toplayan ve yurttaşlarının yaşamları üzerinde doğrudan adli tasarrufta bulunabilen devlettir. Modern yönetici devletler, tüm bu işlevleri gerçekleştirmek için geniş hacimli bürokrasiler oluşturmak zorunda kalmıştır. Zaten modern devletlere toplumlarını yönlendirme, düzenleme ve müdahale etme kapasitesini sağlayan öge, kitlesel olarak örgütlenmiş merkezi bürokrasilerdir (O'leary, 2004:995). Bürokrasiler, modern devletten çok daha önceleri ortaya çıkmalarına rağmen, insanlık tarihinin hiçbir döneminde modern dönemler kadar sosyal yaşamın içine nüfuz etmemiştir. Bu nüfuz düzeyi, demokratik idealler ile bürokratik zorunluluk arasında bir takım gerilimler ve ikilemler doğurmaktadır. İşte bu çalışmanın amacı, eleştirel bir bakışla bu gerilimler ve ikilemleri çözümlemeye çalışmaktır.

İktidar, Siyaset ve Bürokrasi

Bürokratik bir tarzda kadrolaşmış personelin yer aldığı özel kurumlar tarafından yönetim anlamında bürokrasi, modern devletlere özgüdür ve bürokrasiyle ilgili en derinlikli çözümlerler, modernliğin getirdiği köklü dönüşümlere tanıklık eden Weber'e (Karlberg, 2004:1059) aittir. Weber'in (1995:329) tespit ettiği biçimiyle bürokrasi, teknik olarak diğer tüm örgütlenme biçimlerinden üstün en rasyonel örgütlenme tipidir. Zaten, modernliğin arka planını oluşturan rasyonel bir dünya algısının hâkim olduğu ortamda, bu örgütlenme tipinin üstün olması şaşırtıcı değildir; siyasal iktidarın merkezileştiği modern devletlerde, yönetsel görevleri yüklenecek olan örgütlenme tipi bürokrasidir. Çünkü yasal kurallar tarafından tanımlanmış görevler ve yetkiler, modern devletlerin işlevlerindeki artışa paralel olarak hem çeşitlenmiş hem de çoğalmıştır. Düzenli, istikrarlı ve hassas bir yapılanmayla, sorumluluklar çerçevesinde merkezi yönetimin

idari yapılanması her geçen gün daha da bürokratik bir nitelik kazanmıştır. Gayrişahsî düzenlemelere tabi olarak işleyen bürokrasinin yetki sınırlarının yasal olarak çizilmesi, bu iktidar tipinin meşruluğunu yasalardan aldığı anlamına geldiği gibi; Weber (1995:321) sınıflandırmasında yer alan ve modern dışı toplumlarda daha çok görülen karizmatik veya geleneksel otorite yapılarından bu özelliği ile de ayrılır. Bir anlamda ‘modern hizmetçilerin’ (Weber, 1984:33) kullandığı hükümlerlik (*herrschaft*) olarak bürokrasi, biçimsel kuralları ve örgütlenme kapasitesiyle birlikte modern devletlerin yönetici işlevleri açısından alternatifsizdir. Weberci bakış açısından, bürokrasinin temel özelliği rasyonelliğidir; çünkü bürokrasileşme, güvenilir, önceden tahmin edilebilir ve hepsinden önemlisi etkili bir sosyal örgütlenme yoludur. Weber’e göre bürokrasi, tamamen modern toplumda bulunan kendine özgü örgütlenme biçimiydi ve yine onun görüşüne göre genişlemesi geriye döndürülemezdi. Bu sadece bürokrasinin diğer yönetim biçimlerine olan teknik üstünlüğünün değil, büyük ekonomik, siyasi ve kültürel gelişmenin de bir sonucuydu. Ayrıca bürokrasileşmenin artması, gelenek, imtiyaz ve görev gibi fikirleri zayıflatan ve bunların yerine açık rekabet ve seçkinler yönetimini getiren demokratikleşme baskılarıyla daha da fazla kamçılanmıştır.

Aslında bürokrasinin siyasal bir mesele olup olmadığı çoğunlukla tartışma konusudur. Ancak bu mesele daha çok siyasetin nasıl tanımlandığı ile ilgilidir. Siyaset, devlet faaliyetleri ile sınırlı olarak görüldüğünde veya siyaset ile kamu yönetimi birbirinden katı bir biçimde ayrı düşünüldüğünde bürokrasi, devletin yönetsel aygıtını oluşturan tarafsız bir araç, mekanizma olarak tanımlanabilir. Yani siyasal kurumları işletecek seçilmiş temsilciler bir yanda, idari makamlara atanmış uzmanlar ise diğer yanda. Oysa bürokrasinin hem etimolojik olarak hem de işleyişte iktidarla ilgili olduğu ve bürokratların ağırlıklı bir iktidara hükmettikleri kolaylıkla iddia edilebilir.

Zaten bürokrasinin bir iktidar biçimi olarak tanımlanması ve işleminin, kavramın ortaya çıkışı kadar eski olduğu söylenebilir. Bürokrasi kavramının ilk kullanımının rastlandığı 18. yüzyılda (1764) Fransız filozof Baron de Grimm bürokrasiyi, “...bürokratin hâkimiyetindeki beşinci yönetim biçimi” olarak tanımlamıştır (Nelson, 2003:57). Yani bürokrasi kavramı, daha kullanılmaya başlandığı dönemde zaten bir iktidar, hâkimiyet biçimi olarak algılanmaya ve işlemeye başlamıştır. Ancak bürokrasinin işlevselleştirilmesi ve ele alındığı bilim dalına bağlı olarak farklı anlamlar yüklendiği görülmektedir. Modern kamu yönetimi anlayışı açısından memurluk, kamu hizmeti, rasyonel dolayısıyla da yönetsel etkinlik anlamına gelen bürokrasi, başka bakış açılarından tam da bunun tersidir. Tanımlarının çok olmasıyla beraber bürokrasi ile ilgili olarak iki ana yaklaşımdan bahsedilebilir: özel bir örgütlenme biçimi olarak bürokrasi ve yetkililerin hâkimiyeti anlamındaki bürokrasi. Hem kavramsal çerçevesinde yer alan hem de işleyişte karşımıza çıkan bir hâkimiyet-iktidar biçimi olarak

bürokrasi, siyaset ile ilgili olan bilim dallarının kullandıkları anlamdır. Siyaset literatüründeki Laski, Kaplan, Lasswell gibi klasiklere göre bürokrasi, "...sıradan yurttaşların özgürlüklerini tehlikeye atan ve tamamen memurların elinde olan ve bu görevlilerce denetlenen yönetim biçimi..." veya "...memurlardan oluşan seçkinlerin hakimiyet biçimi..." olarak tanımlanmıştır. Bu tanımlamalardaki dikkat çekici nokta, siyaset literatüründe bürokrasinin bir iktidar biçimi olduğu üzerine odaklanmalarıdır. İktidar odağı olarak bürokrasiyle ilgili bir diğer önemli nokta da modern toplumdaki en baskın yönetim biçimi olmasıdır. Bunun en önemli nedeni, uzmanlık bilgisinin örgütlü olarak memurların elinde yoğunlaşmasıdır (Nelson, 2003:58). Ayrıca örgütlenme ile oligarşi arasında zorunlu bir ilişki kuran Michels'in dikkat çektiği noktalar da gözden kaçırılmamalıdır.

Bürokrasi ile ilgili olarak daha çok olumsuz nitelendirmeler barındıran bu yaklaşımla beraber Weber bürokrasiyi, yasal otoritenin işletilmesi için en uygun, özel bir örgütlenme biçimi olarak görmüştür. Çünkü bürokrasi kişilere değil makamlara ve liyakate göre şekillenmiş ve gayrişahsî rasyonel kurallar ile işletilen bir örgütlenmedir. Ancak Weber de uzmanlık bilgisi sahibi olan bürokratin konumsal iktidarının her halükarda siyasetçiden daha üstün olacağını belirtmiştir (Nelson, 2003:59).

Bunun yanında, bürokrasinin kamu hizmetinde ve kamu yönetiminde karşılaştığı yozlaşma veya verimsizlik gibi sorunlar, bürokrasinin siyasallaşması ile bağlantılı görülür. Oysa kendine ait özerk bir siyasal iktidarı kullanan sosyal bir tabaka veya kurum olarak bürokrasi, zaten siyasaldır (Smith, 1988:xi). Bu çerçevede yönetsel tarafsızlık, bir temenniden ibarettir ve kamu örgütlerinde yer alan otorite odakları, teknik verimliliği teminat altına alan yönetim araçları değil, çatışan çıkarları düzenleyecek iktidar yapılarıdır. Dahası, devletlerin tarihsel serüvenleri dikkate alındığında hem insanlık tarihi açısından hem de tek tek devletler açısından bakıldığında, yönetici bir seçkin grubu olarak bürokratların daha kalıcı oldukları açıkça görülür. Zaten siyaset kurumu karşısında bürokrasilerin en büyük güç kaynakları da bu kalıcılıklarıdır (Eryılmaz, 2002:212).

Zira modern devletlerin ayırt edici niteliklerinden olan yasal-ussal bürokratik yapı, diğerleri içinde aşılması en zor olan toplumsal yapıdır. Weber'e göre bir iktidar düzeneği olan bürokrasi, devrim olsa da konumunu muhafaza eder (Jackman, 1996:128). Foucault ve Althusser'in de paylaştığı bu gerçekliğin nedeni olarak, bürokrasilerin en eski örgüt olmaları ve devletin biçimlenmesinde aldıkları etkin rol gösterilebilir. Durkheim da siyasal devrimlerin önemli toplumsal değişiklikler yaratamadığını belirtir. Çünkü ona göre bürokratik rutin, genellikle gücünü muhafaza eder (Giddens, 2000:95). Aynı şekilde Foucault da Rus Devrimini örnek vererek, Çarlık bürokrasisinin devrimden sonra da konumunu muhafaza ettiğini belirtir.

Yani iktidar yapısı olarak bürokrasi, kaçınılmaz bir egemenlik tesis etmektedir.

Bir iktidar yapısı olarak bürokrasinin siyaset açısından olumsuz nitelendirilecek önemli sonuçlarından biri de katılımıdır. Danışmanlık yaftasıyla sipariş veren siyasetçilerle uzmanlar arasındaki ilişki kurumsallaşmıştır. Bu kurumlar, güdüleme bürokrasileri olarak bilim ile siyaset arasında sürekliliği olan bir ilişki tesis etmiştir. Teknik ilerleme ise, toplumsal yaşam evreleri arasındaki doğal ilişkileri denetim altına alma teşebbüsüne dönüşmüştür. Halk kitlelerinin siyasetten uzaklaşması (siyasal kamusal alanın çöküşü), kamusal tartışmaları dışlayıcı bir iktidarla vardır. Bu çöküşü tespit eden Habermas'a (1997:91) göre, kamusal alanı olmayan bu siyasal yapı, siyasal rüşten mahrum halk onayı sağlayan göstermelik bir kamusal alana karşılık gelir. Kısaca, bürokrasi ve teknokrasi, siyasal kamusal alanı ortadan kaldırmıştır. Çünkü modern öncesi yapılanmada toplumsal ile özel ayrışmamıştı; modern çağın üretme ve büyüme kültü ile belirsizliği, teknoloji ve iş bölümünü, sonuçta da toplumsal/özel ayrışmasını getirdi. Haneyi ilgilendiren şey artık toplumu da ilgilendirdiği için siyaset toplumsallaştı. Heller'a (1993:44) göre de sorunları toplumsal olarak tanımlama (hane yerine), toplumsal alanın önceliğini gündeme getirdi ve özgürlük ikinci plana atıldı. Dahası, sanayi toplumlarındaki örgütlenmenin ayrılmaz parçasını oluşturan devasa bürokrasiler kişileri, siyasal olarak iktidarsız bırakma, yaratıcı potansiyelin yerini boğucu rutin ve salt işlevsel ilişkilerle değiştirme ve bu yüzden toplumları tüm dinamizmden yoksun bırakma kapasiteleriyle donatılmıştır (Karlberg 2004:932)

Bürokrasinin örgütsel yaşamı insansızlaştırması veya temel özgürlükleri tehdit ettiği iddiası yaygın bir kanaattir. Bürokratik örgütlenme eşitsiz olduğu için bürokrasinin kullandığı iktidar, toplumun bazı kesimleri için bir külfet getirirken başka bazı kesimlerine siyasal avantajlar sağlamaktadır. Devletin kamu bürokrasilerinde ortaya çıkan uzmanlık yoğunlaşmasıyla bürokrasi, yönetim sürecinde diğer bütün siyasal kurumlardan daha fazla siyasal iradenin ağırlığını hissettirir. Bu durum, demokrasiler için kendiliğinden temel bir çıkmazı gündeme getirir: mesleki uzmanlığın denetimi. Çünkü her denetim teşebbüsü yeni bir bürokrasi ve mesleki uzmanlık gerektirir. Bürokrasi de diğer gruplar gibi çıkarlarından ayrı düşünülemediğinden bürokratların çıkarları meseleyi daha da çetrefilleştirir. Özellikle üst düzey bürokratların benimsedikleri ideolojik tutumlar, yönetsel yapının anayasal çerçevesi, kamu görevlilerinin siyasal tutumları, akrabalık ilişkileri, mesleki eğitimleri, sosyalizasyonları, kişisel çıkarları bir bütün olarak demokrasi-bürokrasi ilişkisinin niteliğinde belirleyici rol üstlenirler (Smith, 1989:230).

Bu belirleyici rollerin yadsınamaz varlığına rağmen siyasallaşma açısından farklı dereceler söz konusu olsa da, ideal olarak bürokrasinin tarafsız olduğu ve siyasal açıdan tarafsız olduğu derecede de bürokrasinin

patronaj ilişkilerinden kurtulup, liyakati gözetdiği varsayılr. Yani bürokratların siyasal özelliklerinden çok teknik nitelikleri daha ön planda olmalıdır ki, verimli ve tarafsız bir idare tesis edilebilsin. Ancak bu tarafsızlık temennisi başkaca ciddi sorunlara yol açmaktadır. Tarafsızlık beraberinde faili meçhullüğü getirmekte ve sorumluluk daha da sorunlu olmaktadır (Smith, 1989:30-31). Dahası, yasal, ussal, gayrişahsî usuller yerleştikçe kişisel, görünür iktidar ve liderlik ortadan kalkmış, bunun yerini gayrişahsî, faili meçhul ve otomatik denetim mekanizmaları almıştır.

Bürokrasi ve Demokrasi

Modern toplumun özellikle sosyal devlet uygulamaları çerçevesinde aşırı derecede bürokratikleşmesi, bürokrasi etrafındaki tartışmaları ve alternatif arayışları gündeme getirmiştir. Bu çerçevede en fazla odaklanılan mesele, bürokrasi ile demokrasi arasındaki ilişkidir. Demokrasi ile bürokrasi arasında, doğalarından kaynaklanan bazı temel farklılıklar ve gerilimler olduğu dile getirilmiştir. İdeal olarak ele alındığında yönetsel bir mekanizma olan bürokrasi ile siyasal bir mekanizma olan demokrasinin karşılaştırılmaz olduğu öne sürülse de işleyişte bürokrasinin hâkimiyeti, istikrarı ile demokratik iradenin önüne geçtiği söylenebilir. Hem demokrasi hem de bürokrasi yasal ussal meşruiyet dayanaklarını kullansalar da, uzmanlığın tesis ettiği meşruluk ile demokratik değerlerden kaynaklanan meşruluk nitelik olarak farklıdır.

Bürokrasi ve demokrasi birbirine karşıt olan iktidar yapılarına sahiptir. Bürokrasiler hiyerarşik emir komuta zincirinin yer aldığı yapılarıdır. Bu zincirin her halkasında kullanılan otorite, görevin yasal sorumluluk alanıyla ve amirlerin takdir yetkileriyle sınırlıdır. Katı hiyerarşilerin yer aldığı bu yapıda ana sorun, demokratik yollarla seçilmiş halk temsilcilerinin bu yapıları nasıl denetleyeceğidir. Dahası, bir iktidar biçimi olarak demokrasinin bürokrasi ile uyuşmamasıdır. Smith'in (1989:191) tespitine göre, burada sorun iki ana kola ayrılmaktadır. Bunlardan birincisi bürokratik örgütlerdeki demokratik işleyiş ile ilgili sorunlar; diğeri ise modern devlet yapılanmasında iki farklı iktidar yapısı barındıran bürokrasi ile demokrasi arasındaki ilişkidir. Bürokrasinin işlevlerinin çoğalmasına paralel olarak bürokratların elindeki iktidar yoğunlaşması artmış, bu durum katılım, inisiyatif, bireysellik gibi demokratik teamülleri tehlikeye düşürmüştür.

Bürokrasinin hiyerarşi, uzmanlaşma, gizlilik ve gayrişahsîlik gibi dayanakları eşitlik, katılım ve sorumluluğuyla beraber bireysellik gibi demokratik değerler ile taban tabana bir zıtlık oluşturur. Ayrıca siyasal anlamda bürokrasi, halkın seçtiği temsilciler aracılığıyla yönetiminin tam aksine, yetkililerin yönetimi demektir (Smith, 1989:25). Bürokrasinin büyümesi ile devlet müdahalesinin artması ve toplumsal yaşam alanlarına müdahalesi paralel gitmektedir. Bürokrasinin büyümesi demek, bireysel özgürlüğün sadece kişisel yapıp etmeler ile sınırlandırılması ve özgürlüğü

kısıtlayıcı bir tarzda yönetimin, daha da fazla işlevi yüklenmesi anlamına gelir. Devlet büyüdükçe de demokrasinin dayanaklarından olan bireysel özgürlük alanları daralır. Dolayısıyla, iktidarın tekellerde yoğunlaşması ve bürokratikleşmesi, siyasal özgürlükler üzerinde zayıflatıcı bir etki tesis eder. Bürokratikleşmeyle beraber insanın yaşamı, doğumundan ölümüne kadar otoriter örgütler tarafından belirlenir ve denetlenir. Örgütler arasında rekabet varken mümkün olan insan hakları ve özgürlükleri, insan yaşamını tanımlayan devasa örgütlenmenin, otoriter bir tarzda insani ilişkileri anonimleştirilmesi ve gayrişahsileştirilmesiyle ortadan kalkar.

Bürokrasinin baskınlığının tartışmasız olduğu böyle bir yapıda demokratik ideal açısından söz konusu olan tek seçenek, siyaset-kamu yönetimi ilişkilerinde yönetimin siyasete karşı sorumlu olmasının sağlanmasıdır. Yani bu bir denetim meselesidir ama böylesine geniş hacimli, karmaşık ve uzmanlık barındıran bir alanı halkın seçtiği temsilcilerin nasıl denetleyebilecekleri önemli bir sorundur (Smith, 1989:27). Denetimin zorlaşması, hukukun üstünlüğü ilkesinin birinci gereği olan keyfiliğin engellenmesini de zorlaştırmaktadır. Weber bu anlamda siyasal rolleri mesleki yetkinliği olan bürokratların tekellerine almasını bir tehlike olarak görmektedir. Çünkü bürokratların profesyonelleşmesi, bu yönetici sınıfın herhangi bir denetim tipinden bağımsız olarak tutum ve davranış tipleri geliştirmelerine yol açacaktır. Anonimlik ve gizliliği besleyen tarafsızlık ilkesinin varlığı, en iyi ihtimalle bürokratların farklı partiler arasındaki konumları için söz konusu olabilir. Oysa kendi konumlarını daha da güçlendirecek reformlara taraf olmak açısından bürokratların, *status quo* taraftarı oldukları rahatlıkla söylenebilir.

Modern bürokrasiye karşılık gelen uzmanlaşmış yönetsel örgütler, kuvvetler ayrılığı ilkesini vurgulayan demokratik ideolojinin gelişimine eşlik eden ulus devletlerdeki yönetim aygıtının bir parçası olarak ortaya çıkmışlardır. İktidar yoğunlaşması ve kötüye kullanılması olasılığına karşı yasama, yürütme ve yargı işlevlerinin ayrılması ve birbirlerini dengeleyerek denetlemeleri vurgusu çerçevesinde de bürokrasilerin yer aldığı yürütmenin, seçilmiş siyasal önderlere dolayısıyla da halka karşı sorumlu olduğu varsayılır. Bu çerçevede tüm anayasal düzenlemeler bürokrasileri siyasal iktidara karşı sorumlu kılacak şekilde gerçekleştirilmiştir. (Smith, 1989:41). Bürokrasilerin, anayasal düzenlemeler etrafında araçsal bir rol üstlendikleri varsayılır; çünkü amaçların belirlenmesine ilişkin tüm tasarruf hakkının seçilmişlere ait olduğu düşünülür. Ancak, özellikle kamu siyasası oluşturma aşamasında, bilgi, taktik, teknoloji, beceri gibi birçok etkenin yer aldığı modern yönetici devlet tiplerinde, uzmanlık bilgisi çerçevesinde siyasal ve idari yapı arasında bu tür bir ayırımı varsaymanın oldukça yapay olduğu görülür. Hatta bürokrasilerin siyasa planlama ve hazırlık aşamasında yasama organından daha önemli bir konum işgal ettikleri açıktır.

Siyasa yapımındaki ağırlıklı rolleri nedeniyle bürokratlar üzerindeki siyasal denetim ve yönlendirme olanakları sürekli olarak zayıflamaktadır. Yönetimsel örgütlenmenin bürokratikleşmesinin en belirgin sonuçlarından biri, uzmanlığın öneminin artmasıdır. Araçsal aklın hâkimiyetindeki modern yaşamda teknik bilgi, bürokrasi ile bütünleşmeye başlamış ve tekno-bürokrasilerin hâkim olduğu bir yapılanma ortaya çıkmıştır (Marcuse, 1964:146). Devletin işlevlerindeki artış devleti büyütmüş, karmaşıklştırmış hem de büyük bir işveren konumuna taşımıştır. Modern devletler sadece geleneksel mesleki ve bilimsel alanları kuşatmakla kalmamışlar, özellikle sosyal devlet uygulamaları ve denetim işlevleri çerçevesinde uzmanlık tekelleri oluşturarak siyasa uygulamalarında tecrübe birikimi oluşturmuşlardır. Bürokratların süreklilik arz eden konumları itibariyle seçilmişlere göre daha istikrarlı konumlar işgal etmelerinin yanında, bürokratların meşruluklarını bilgi, uzmanlık, tarafsızlık, kamu yararı adına gizlilik gibi kaynaklardan türetmeleri, seçilmişler karşısındaki güçlü konumlarını daha da pekiştirmektedir. Özellikle gizlilik, siyasal aktörleri bürokratlara mahkûm etmektedir. Bu iktidar kaynakları çerçevesinde bürokrasilerin kendi başlarına bir iktidar yapısı oluşturdukları rahatlıkla iddia edilebilir. Zira Von Mises'e (Smith, 1989:27) göre yönetimsel denetim, parlamenter demokrasiyi olumsuzlar ve ortadan kaldırır. Ayrıca devletin özellikle iktisadi açıdan büyümesi demek, egemenliğin seçimle oluşmuş parlamentolardan idari bürolara doğru kayması demektir. Tüm dünyada teknik bilgiyi elinde bulunduran idari bürolar yasaları, kuralları, yönetmelikleri hazırlar. Bu açıdan idari bürolar, aşırı derecede bürokratikleşmiş toplumlarda sınırsız devlet iktidarının egemen organlarına dönüşmüşlerdir. Kısaca ifade etmek gerekirse bürokratlar da siyasetçiler de siyasa yapım süreci ve siyasetle yakından ilgilidirler ama bu bilgilerindeki tarzlar ve güç kaynakları farklıdır (Eryılmaz, 2002:210) ve bu süreçte bürokratlar daha avantajlı konumdadır.

Modern yaşamda devlet her geçen gün daha fazla büyümektedir. Devlet her geçen gün daha fazla para harcamakta, daha fazla kişi çalıştırmakta ve dolayısıyla insanlık tarihinde hiç olmadığı kadar yurttaşlarının yaşamları üzerinde etkili olmaktadır (Peters, 2001:14). Aslında bürokrasiler en eski siyasal kurumlar arasında olmalarına rağmen diğer siyasal kurumlar arasında güçlü bir konum edinmeleri yeni bir olgudur. Demokrasiler içinde, hükümetlerin karar alma süreçlerinde merkezi bir konum işgal etmeye başlamaları II. Dünya Savaşı sonrasına rastlar. Artık demokrasiler içinde siyasa yapımındaki baş aktörler bürokratlardır. Bu merkezi rol ve büyüme, özellikle kamusal istihdam ve harcamalarının artışında açıkça ortaya çıkar. Devletin büyümesiyle açığa çıkan bu olgu beraberinde, bürokrasinin toplumsal ve iktisadi yaşamı düzenlemedeki kapasite artışını da getirmiştir.

Peters bürokrasinin iktidarının her geçen gün arttığını ve bunun için de çağdaş siyasal sistemlerdeki siyasa süreçlerini anlamak üzere, bürokrasinin

çözümlemesi gerektiğini belirtir. Peters (2001;16), bürokrasi ile ilgili bu dönüşümün dört temel nedenini şöyle sıralar: (i) kamusal sorunların ele alınışında nitelik artışı, (ii) bu sorunları ele alış tarzlarının çoğalması, (iii) bürokrasiye alternatif olan diğer iki kurumun –yasama ve siyasal yürütmenin- siyasa şekillendirmedeki başarısızlıkları ve (iv) kendi başına kamu bürokrasilerinin doğalarıdır. Modern iktisadi ve sosyal yaşamın karmaşıklığı, teknolojik gelişme geleneksel toplumlarda bireylerin veya birincil ilişkiler içindeki kişilerin gerçekleştirdiği birçok işin bürokrasiler aracılığıyla yapılması zorunluluğunu gündeme getirmiştir. Bu karmaşık toplum yapısında, modern yaşamın kalitesiyle kamusal düzenlemeler arasında doğrudan bağlantı kurulmuştur. Toplumsal yaşamda ortaya çıkan gelişmeler, yan etkileriyle beraber, modern toplumsal yaşamdaki yapısal dönüşümler, hükümetin günlük toplumsal yaşama olan müdahalesini artırmıştır. Örneğin kadın işgücü çalışma hayatında yer almaya başlayınca çocuk bakımevleri, okul sonrası programlar gibi birçok düzenleme gündeme geldi. Yine bu çerçevede aile yaşamının çökmesi gençlik sorunlarıyla ilgili kamusal düzenleme vurgusunu artırdı. Kısaca devlet, sosyal değişimin getirdiği bütün sorunlarla ilgilenmek durumunda kaldı.

Özellikle II. Dünya Savaşı sonrası ortaya çıkan Keynezeçi anlayış çerçevesinde, iktisadi yaşamın da devlet eliyle işletilmeye başlanması devletin korporatist niteliklerinin ön plana çıkması anlamına geliyordu. Kamusal alan ile özel alan arasındaki ayırımın bulanıklaşması, demokratik katılım açısından kısıtlayıcı etkileri olan bütünleşmeler ve yasamanın yetkilerinin daha çok yürütme tarafından kullanılması gibi sonuçları olan korporatizm, tüm modern toplumlarda bir dereceye kadar yer alan bir olgudur. Korporatist bütünleşmelerin niteliği ne olursa olsun, kamu bürokrasilerinin gücünü artırdığı oranda parlamenter denetimi zayıflatmıştıdır (Smith, 1989:55). Ayrıca korporatizm rekabet, çoğulculuk, katılım zenginliği gibi demokratik değerleri bürokrasi marifetiyle bastırır. Devletin bazı gruplarla işbirliği içinde olup bazılarını dışlaması, en temel demokratik değer olan eşitlik ve bireysellelikle beraber gruplar arası serbest rekabet ortamını da ortadan kaldırır.

Çağdaş siyasal sistemler içerisinde bürokrasilerin iktidarının artmasının bir nedeni de kurumsaldır. Siyasal bir kurum olarak bürokrasi, diğer siyasal kurumlar ile örtülü bir rekabet içerisindedir. Örneğin demokratik siyasal sistemler içinde geleneksel olarak temel kuralları koyma konumunda olan yasamanın yüklendiği diğer sorumluluklar, onun belli başlı siyasa alanlarında uzmanlaşmasını engeller. Belli görevleri yüklenmiş komisyonlar görevlendirilse de bu komisyonların çalışması için gerekli olan bilgilerin toplanması ve işleme tabi tutulması da bürokratik teşkilatların performansına bağlıdır. Ayrıca yasama organının daha geçici olması ve siyasal istikrarsızlık, sürekli yenilenen siyasetçiler ile bürokratlar arasında süreklilik oluşturan bir vesayet ilişkisini ortaya çıkarır (Peters, 2001;21). Bir başka

ifadeyle, bürokratik gücün üç ana kaynağı; bürokratların siyaset sürecindeki stratejik konumları, bürokratlar ile bakanlar (siyasetçiler) arasındaki lojistik ilişki ve bürokratların konumlarıyla beraber uzmanlıklarıdır (Heywood, 2006:522). Bu çerçevede bürokrasiyi güçlü kılan en önemli iki kaynağın, bürokratların sahip oldukları uzmanlık bilgisi ile kurumsal ideolojileri olduğu söylenebilir.

Özellikle teknolojik gelişmeye dayalı olarak ortaya çıkan uzmanlık bilgisi, ayırt edici özellikleri rasyonellik ve yasallık olan modern bürokrasilerde yeni karizma zeminleri oluşturmaktadır. Örgütsel yapılanmada zirvede yer alan otorite ile aşağıda yer alan uzmanlık arasında gerilimin doğması kaçınılmazdır (Peters, 2001:72). Bu durum bürokrasinin bünyesinde yeni bir iktidar odağını ortaya çıkarmıştır: *teknokrasi*. Hatta Uras'ın (1996:96) ifadesiyle yeni ideoloji, sorunlara teknik bir çözüm bulma iddiasındaki teknik çözümlerle boy gösteren ve 'ideolojileri' göz ardı ettiği iddia edilen 'teknokratik bilinç'tir. Bu bilinç çerçevesinde bürokrasi için tek meşru bilgi nesnel, teknik olarak öğrenilmiş ve kabul edilebilir söyleme ilişkin olanlardır. Bürokraside vicdan, sezgi, empati, sağduyu gibi bilgi kaynaklarına yer yoktur. Bilimsel ve teknik deneyimlerle yönlendirilen bürokratik davranış, günümüzün en mükemmel, örnek alınması gereken davranış biçimi olarak görülür. Eylemin nedenleri hakkında bilgiden yoksun ve sonuçların sorumluluğunu taşımayan bir tutum vardır (Schaar, 1989:37). *Tüm bürokratlar masumdur. Çünkü onlar amirlerinin ya da bilimin emir kullarıdır!*

Siyasetçi-bürokrat karşıtlığının yer aldığı bir diğer durum da bürokratların kullandığı bütçeler ile ilgilidir. Siyasetçi oy artırma peşindeyken bürokratların ana ilgi alanı bütçelerin artırılmasıyla bağlantılıdır. Yasamanın bürokratların bütçe tasarruflarını denetlemeleri ise bürokratların sahip oldukları bilgi tekeli çerçevesinde kesintiye uğramaktadır (Peters, 2001:13). Yasama organının bu çerçevede bürokratlara rağmen ya da onların bilgilerinden bağımsız olarak bir faaliyete girmeleri olanaksızlaşmaktadır. Bu durumda da yasamanın bürokrasi üzerindeki denetimi zayıflamaktadır.

Gelişmekte olan ülkeler açısından bakıldığında bürokrasi-demokrasi ilişkisi, bürokrat-siyasetçi bağlantısı açısından daha farklı nitelikler sergiler. Bu ülkelerde bürokrasinin iktidarı, daha farklı ve etkin bir konumdadır. Modernleşme ideolojisinin benimsenmesi, birçok ülkede geleneksel otorite yapılarının ortadan kalkmasına veya zayıflamasına yol açmıştır. Bu zayıflamanın ardından ortaya çıkan boşluğun, yasal-ussal otorite zemininde doldurulması oldukça zorlaşmıştır. Bu tür ülkelerde modern kurumlar çoğunlukla geleneksel uygulamaları örtmüştür (Peters, 2001:72) ya da boşluğun karizmatik otorite tarafından doldurulmasına yönelmiştir. Özellikle demokrasinin zayıf olduğu ülkelerde modernleştirici elit olarak ön plana çıkan bürokrasi, ayrıcalıklı bir sınıf olmaya başlamıştır. Uzmanlık bilgisi ile

beraber modernleştirme işlevini yüklenen bir bürokrasinin etki alanı da doğal olarak hizmet sunmanın ötesine geçmiş ve toplumu yönlendirme-yönetme işlevini de zaman zaman yüklenmiştir. Siyasal kültür merkezîyetçi bir yapıyı benimsediğinde, bürokrasinin hâkimiyeti daha da pekişmektedir (Yılmaz, 2000:323).

Modern devlette bürokrasinin iktidarının artması demokrasi tartışmalarında özellikle özgürlük açısından ayrı bir önemi haizdir. Demokrasi tartışmalarında klasik yaklaşımlara bakıldığında, çoğunluğun zorbalığı ihtimaliyle ilgili bir kaygının yer aldığı görülür. Amerika'daki demokrasinin gelişimini gözlemleyen Tocqueville, yetişkin nüfusa yurttaşlık haklarının tanınmasıyla yani demokrasinin gelişimine paralel olarak, toplumsal koşullarla ilgili tüm bireyleri ilgilendiren bir sürecin başladığını ifade eder. Devlet, *demos* adına geleneksel dönemden kalma tüm konumları, statüleri alt üst etmiştir. Tocqueville'e (1994: 271) göre, böylece devletin günlük yaşam alanının her düzeyinde düzenleyici varlığının güçlenmesiyle bireysel özgürlük ve bağımsızlık tehlikeye düşmüştür. Demokratik devrim ile beraber devlet her türlü çekişmenin merkezi ve de kamusal refah ile ilerlemenin garantörü olmuştur. Bu türden düzenlemeler devleti ve onun işletildiği yönetsel mekanizmayı daha önce hiç olmadığı kadar toplumun içine yerleştirmiştir. Zaten devletin toplumun içine yerleşmeye başlaması olgusuyla ilgili kaygılar da 19. yüzyılda dile getirilmeye başlanmıştı (Held, 1990:90).

Tocqueville'in işaret ettiği meseleleri kapsamlı biçimde ele alan Mill'e göre, modern yönetim aygıtı (devlet), işlevlerindeki artışa paralel olarak büyümektedir. Devlet büyüdükçe daha fazla sayıda insan devlete bağımlı olmaya başlamıştır. Devletin daha fazla sayıda insana iş vermesi doğal olarak özgürlüğe yönelik bir tehdit oluşturmaktadır. Bu çerçevede, idari mekanizma ne kadar etkinleşip bilimselleşirse özgürlüğe yönelik tehdit de o kadar büyük olur. "...Çünkü toplumun tüm sektörleri devletin eline geçtiğinde ve makamlar en becerikli kişiler tarafından doldurulduğunda kültür ve aydınlık bürokrasilerde odaklanacaktır, ...toplumun kalanı ise bu odaktan gelen talimat ve yönlendirmelerin ürünü olan her şeyin arayışına girecektir. ....Bu bürokrasilerde yer almak, buralarda yükselmek kendi başına bir ihtiras köleliği doğuracaktır..." (Held, 1990:91). Sorun sadece bununla sınırlı kalmamaktadır. Demokrasinin en önemli unsuru olan yurttaş açısından sorun daha da büyümektedir. Yönetsel iktidarın bitmek tükenmek bilmeyen artışı, tecrübe ve bilgi açısından yurttaşlara bir takım olumsuzluklar getirir. Bu aygıt büyüdükçe yurttaşların doğru bilgilenme ve bu iktidarı denetleme olanakları aynı oranda zayıflar. Böyle bir durumda da hiçbir siyasal inisiyatif, bürokrasinin çıkarıyla uyumlu olmadığı sürece, kamusal baskıdan doğsa da ciddiye alınmaz.

Klasik liberal yaklaşımın temsilcisi olarak demokrasi adına bürokrasiye yönelik bu türden eleştirileri dile getiren Mill için en önemli bir soru da ne

yapılması gerektiğidir. Bu sorulardan biri, yetkililerin demokratik olarak denetimini sağlayan kamusal yaşama katılımın gereklilikleriyle, karmaşık bir toplum yapısında işletilecek teknik beceriyle donanmış yönetsel yapının gerekliliklerinin nasıl uzlaştırılacağıdır. Demokrasinin doğasına uygun olmasa da bir zorunluluk olarak yer alan bürokrasi, reddedilemeyeceği için demokratik denetimi mümkün kılacak mekanizmaların oluşturulması arayışına girilmiştir. Hatta Peters'a (2001;14) göre, tüm sınırlılıklara rağmen, özellikle yeniden örgütlenme aracılığıyla bu tür denetimler sağlanabilir. Yani bürokrasi üzerinde denetim yetersizliği söz konusuysa buradaki sorun bürokrasiden değil, daha çok yasamanın yetersizliğinden kaynaklanmaktadır. Günümüz için bu arayış devam etmekle birlikte bürokrasiler üzerinde bakanlara, meclislere, mahkemelere ya da ombudsmanlara karşı kamusal hesap verme mekanizmalarının tesis edilebileceği; üst düzey bürokrasinin hükümetin coşkusunu paylaşması amacıyla siyasallaştırılabileceği; alternatif danışmanlık kaynağı sağlamak ve seçilmiş siyasetçilerin ellerini güçlendirmek üzere karşı-bürokrasiler oluşturulabileceği şeklinde alternatif denetim yolları da söz konusudur (Heywood, 2006:532).Yine bu dairede liberal gelenek içinde sorulan önemli sorular ortaya çıkmıştır. Bu sorular arasında yer alan "demokrasi beceriye ve profesyonelliğe odaklanmış devlet eylemiyle uyumlu olabilir mi?" veya "müşterek eylem karşısında birey için uygun olan alan nedir?" gibi sorular demokrasi ile bürokrasi arasındaki ilişkiyi doğrudan ifade eden sorulardır.

Bürokrasi-demokrasi ilişkisinde bir diğer ilginç nokta da demokrasinin bile işleyebilmesi için bürokrasiye mahkûm olmasıdır. Bu çerçevede Weber'e göre demokrasiyi insanların diğer insanlar üzerindeki tahakkümünü kaldıracak bir rejim olarak görmek bir ütopyadır. Çünkü demokratik yönetim zorunlu olarak bürokratik örgütlenmenin daha da artmasına bağımlıdır. Demokratik usullerin uygulanabilmesi için zorunlu soyut, hukuki şartlar, yeni bir tekel biçimini (bürokratların denetim alanlarının genişlemesini) gerektiriyordu. Demokratik hakların yayılması ilginç biçimde bürokratik merkezîyetçiliğin artması ile mümkündü ama tersi söz konusu değildi. Örneğin, demokratik düzenin ayrılmaz öğeleri olan siyasal partiler birer bürokratik makine olarak (Michels'in "oligarşinin tunç yasası" ifadesi gibi) demokrasinin vazgeçilmez öğeleridir. Denetim dışı bürokratik tahakküm, bürokrasiyi engelleyebilecek karizmatik bir önder yokluğunda her zaman ihtimal dâhilindedir. Bu durumda Weber'in işaret ettiği tehlike, lidersiz demokrasinin kolayca "profesyonel siyasetçi tahakkümü"ne dönüşebileceğidir (Giddens, 2000:30). Dolayısıyla modern dünyada asıl sorun bürokratik despotizmdir. Kararların alımında uzmanlığın rolü arttıkça, bürokratikleşme eğilimi bütün kurumlarda kendiliğinden ortaya çıkacağı için denetim dışı bürokratik tahakküm tehlikesi hep olacaktır.

SONUÇ

Yönetmel işlevlerindeki artışla beraber modern devletlerin sahip oldukları rejimler ne olursa olsun bürokrasi, zorunlu bir kötü olarak kalacaktır. Bürokrasiyle ilgili tüm alternatif arayışlar, kötünün iyisini talep etmektir. İşletilen rejim demokrasi olduğunda, bürokrasinin zorunluluğu birçok ikilem ve çıkmazı beraberinde getirir; zira bürokrasi, kaçınılmazdır. Bu nedenle yapısal birimler olan geniş ölçekli bürokrasileri, Arendt, ‘hiç kimsenin yönetimi’, Weber, ‘demir kafes’, Michels, ‘oligarşinin tunç kanunu’ olarak tanımlamışlardır. Zaten iktidarın gayrişahsî, yapısal yüzünün en açık görüldüğü yerler bürokrasilerdir

Uzmanların yönetimi olarak bürokrasi, meşru bir iktidar odağı oluşumunu ifade etmektedir. Bu oluşum Weberci anlamda uzmanlık ve hiyerarşiye dayalı belli bir siyasal hâkimiyet, örgütsel iktidar yapısıyla demokratik katılım ve eşitlik ile taban tabana zıtlığı ifade eder. İşleyişte kendi başına bir iktidar odağı olma durumu karşısında bürokrasiyi siyasete karşı sorumlu kılmak üzere bütün devletler, kurumsal ve ideolojik araçları kullanırlar. Tüm bu olumsuzluklara rağmen rasyonel davranışın hâkim olduğu modern dünyada rasyonel araç olarak siyasal yapıların bürokrasiye başvurmaktan başka alternatifleri yoktur. Ayrıca hukukun üstünlüğü ilkesini benimsemiş bir rejim için keyfi ve önyargılı karar alma olasılığının önündeki en büyük engel de bürokrasidir. Ancak bu noktada Weber’in ışık tuttuğu bir muhtemel tehlike, sosyal çevre giderek kişisel ilişkileri kesilmiş ve mekanik bir hale geldikçe, bürokratik idealin egemenliğinin bir “hayalet yuvası”na yol açabileceğidir. Bu yüzden, akıl ve bürokrasi, insan arzularını ve bireysel özgürlüğü hapseden bir “demir kafes”e dönüşebilirdi (Heywood, 2006:509).

Ayrıca bir iktidar biçimi olarak bürokrasinin gündeme getirdiği bir diğer mesele de meşruluk meselesidir. Siyasal merkezileşme, farklılaşma ve bütünleşme gibi ayırt edici niteliklere sahip modern devlet örgütlenmesinin yaşadığı söylenen meşrulaştırma bunalımından, bu örgüt içinde işletilen demokrasinin nasıl etkilendiği de irdelenmelidir. Bu bunalımı aşma yönünde demokrasinin, telafi edici meşrulaştırma araçları olarak işlev gören ekonomi, din, eğitim, cinsellik, aile gibi kurumlar ile olan ilişkilerinin niteliği de tartışılabilir. Sanayi sonrası demokrasilerinde karar alma süreçlerine halkın ciddi bir katılımının söz konusu olamadığı yönünde ciddi şüpheler vardır. Çünkü modern toplumlar, doğrudan demokrasinin işleyemeyeceği kadar geniş hacimli ve karmaşıktır. Hatta bu karmaşıklık ve hacimsel genişleme öylesine devasa boyutlara varmıştır ki, insanın kendi eli ile oluşturduğu bu sistemin doğurduğu sorunlar ile başa çıkamayacağı yönünde bir anlayış hâkim olmaya başlamıştır; “yönetemezlik” sorunu bu anlamda demokrasiyi de içine almaktadır. Modern devlet iktidarının artan merkezîyetçi niteliğine paralel olarak ortaya çıkan devasa hiyerarşik bürokrasilerin demokratik olmayan yapılanmaları da meşru yönetebilirlik becerisini önemli ölçüde yitirmiştir. Bu tür bir yapıda demokrasiyi işletecek ana kurumlar olan partiler

bile birer bürokratik örgüt olarak kendi oluşturdukları gündem çerçevesinde halk iradesini yönlendirebilir ve sonuçta sistem kendi meşruluk koşullarını tesis edebilir. Sonuç olarak, işleyişte demokratik idealler, bürokratik tahakkümün gölgesinde kalmaya devam edecek gibi görünse de bu tahakkümün sınırlandırılıp denetim altına alınması gerektiğinin kabulü ve demokratik ideallerden vazgeçilmemesi belki de çözümün nerede 'gizlendiğine' de işaret etmektedir.

KAYNAKÇA

- AKAL, Cemal Bali. (1998), *İktidarın Üç Yüzü*, Dost Kitabevi. Ankara.
- ERYILMAZ, Bilal. (2002), *Kamu Yönetimi*, Erkam Matbaası, İstanbul.
- GIDDENS, Anthony. (2000), *Tarihsel Materyalizmin Çağdaş Eleştirisi*, (çev.)Ü. Tatlıcan, Paradigma. İstanbul.
- HABERMAS, Jürgen. (1997), *Kamusalın Yapısal Dönüşümü*, (çev.) T. Bora ve M. Sancar, İletişim Yayınları. İstanbul.
- HELD, David. (1990), *Models of Democracy*, Polity Press. Cambridge.
- HELLER, Agnes ve FEHER, Ferenc. (1993), *Postmodern Politik Durum*, (çev.) Ş. Argin, Öteki Yayınevi. Ankara.
- HEYWOOD, Andrew. (2006), *Siyaset*, Liberte Yayınları. Ankara.
- JACKMAN, Robert W. (1996), *Power without Force, The Political Capacity of Nation States*, The University of Michigan Press. Michigan.
- JACKMAN, Robert W. (1996), *Power without Force, The Political Capacity of Nation States*, The University of Michigan Press. Michigan.
- KARLBERG, Stephen. (2004), "Weber, Max (1864-1920)", (ed.) A Kuper ve J.Kuper, *The Social Science Encyclopedia*, Routledge. London.
- MARCUSE, Herbert. (1964), *One Dimensional Man, Studies in the Ideologies of Advanced Industrial Society*, Bacon Press. Boston.
- NELSON, Michael. (2003), "Bureaucracy", (ed.) A Kuper ve J.Kuper, *The Social Science Encyclopedia*, Routledge. London.
- O'LEARY, Brendan. (2004), "State", (ed.) A Kuper ve J.Kuper, *The Social Science Encyclopedia*, Routledge. London.
- PETERS, B.Guy. (2001), *Politics of Bureaucracy*, Routledge. London.
- SCHAAR, John H. (1989) *Legitimacy in the Modern State*, Transaction Publishers. Oxford.
- SMITH, B.C. (1988), *Bureaucracy and Political Power*, Wheatsheaf Books Ltd. Sussex.
- TOCQUEVILLE, Alexis de, (1996), *Amerika'da Demokrasi*, (çev.) İ. Sezal, F.Dilber, Yetkin Yayınları. Ankara.
- URAS, Ufuk. (1996), *İdeolojilerin Sonu mu?*, 3. Baskı, Sarmal Yayınları. İstanbul.
- VON MISES, Ludwig. (2000), *Bürokrasi*, Liberte Yayınları. Ankara.
- WEBER, Max. (1984), "Legitimacy, Politics and The State", *Legitimacy and The State*, (ed.) W. Connolly, New York University Press. New York.
- WEBER, Max. (1995), *Toplumsal ve Ekonomik Örgütlenme Kuramı*, (çev.)Ö. Ozankaya, İmge Kitabevi. Ankara.
- YILMAZ, Aytekin. (2000), *Modern Demokrasi: Gelişimi ve Sorunları*, Yeni Türkiye Yayınları. Ankara.